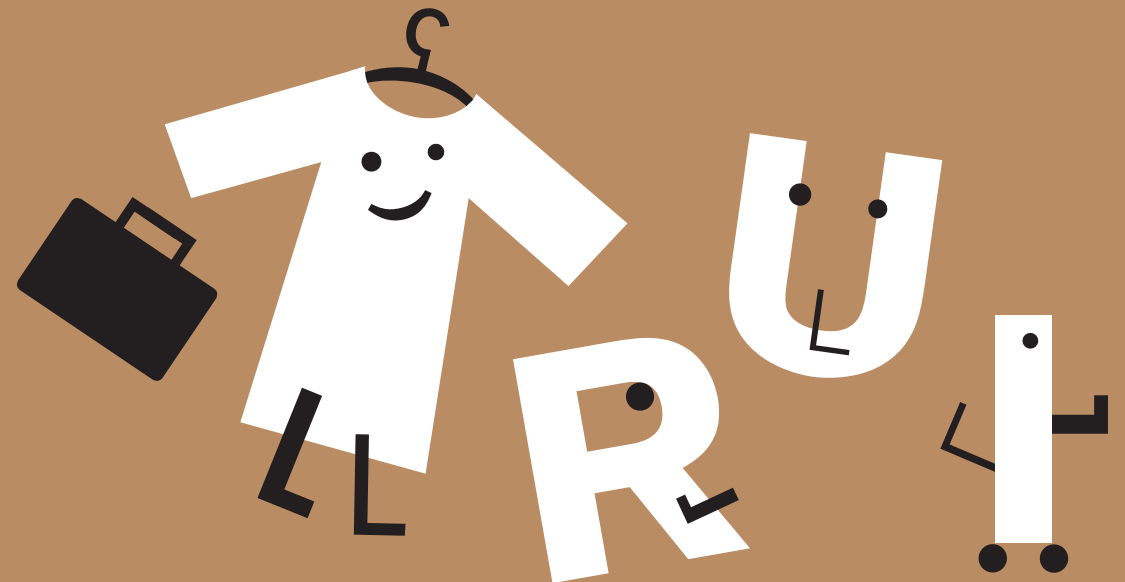

Kunstgebouw wil met kunstonderwijs bijdragen aan goed onderwijs. In de praktijk van het basisonderwijs ligt de nadruk op kwalificatie en socialisatie, terwijl scholen wel het belang zien van de derde component van goed onderwijs: persoonsvorming. Cultuuronderwijs is bij uitstek geschikt om daaraan te werken.

Hoe kunstonderwijs bijdraagt aan persoonsvorming

Op reis met een wandelende

Hoe kunstonderwijs bijdraagt aan persoonsvorming **Op reis met een wandelende trui**

Inleiding

Kunstgebouw werkt voor zo'n 400 basisscholen in de provincie Zuid-Holland. Samen met gemeenten, culturele instellingen, kunstvakdocenten en kunstenaars draagt Kunstgebouw bij aan cultuuronderwijs. Onze programma's *Doe|Kunst* en *Kijk|Kunst* vormen hiervoor een prima basis. Binnen *Doe|Kunst* staat het maken van kunst centraal en binnen *Kijk|Kunst* het kijken naar kunst.

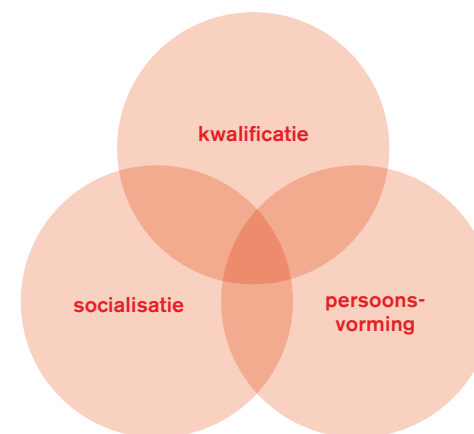

Goed onderwijs, wat is dat eigenlijk? Onderwijspedagoog Gert Biesta stelt dat goed onderwijs uit ten minste drie componenten moet bestaan: *kwalificatie*, *socialisering* en *persoonsvorming*.¹

Onder *kwalificatie* verstaat Biesta het verwerven van kennis, vaardigheden (rekenen en taal) en houdingen die het kinderen mogelijk maken om later een vak uit te oefenen. *Socialisatie* gaat om het deel worden van tradities en praktijken, van een gemeenschap dus. *Persoonsvorming* houdt in dat de school kinderen ondersteunt in hun

ontwikkeling tot personen die zich kritisch verhouden tot de gangbare cultuur, die onafhankelijk denken en adequaat met anderen in dialoog kunnen gaan. In de visie van de meeste basisscholen zien we deze drie dimensies terug. Maar in de praktijk is de nadruk in het onderwijs komen te liggen op kwalificatie en socialisatie. Hierdoor is er nu minder ruimte voor persoonsvorming.² Om het stimuleren van deze persoonsvorming is het ons te doen.

Cultuuronderwijs draagt op verschillende manieren bij aan de persoonsvorming van leerlingen: door goed te observeren hoe we ons als mens gedragen (waarneming), door iets te maken dat bij ons hoort (verbeelding), door in gesprek te gaan over onze waarden en verlangens (conceptualisering) en door menselijk gedrag te verklaren, het van een afstand te beschouwen (analyse).³ Kunstonderwijs is een onderdeel van cultuuronderwijs. Als we kunst maken, ontwikkelen we onszelf in de eerste plaats door iets te creëren, door te verbeelden. Als we kunst ervaren spiegelen we onszelf aan de verbeelding van anderen. Hiermee onderscheidt kunstonderwijs zich van andere vormen van onderwijs, waar verbeelding en persoonsvorming minder nadrukkelijk als ►

Figuur 1: Drie componenten van goed onderwijs (Biesta).

¹ Biesta (2012)

² Biesta (2012)

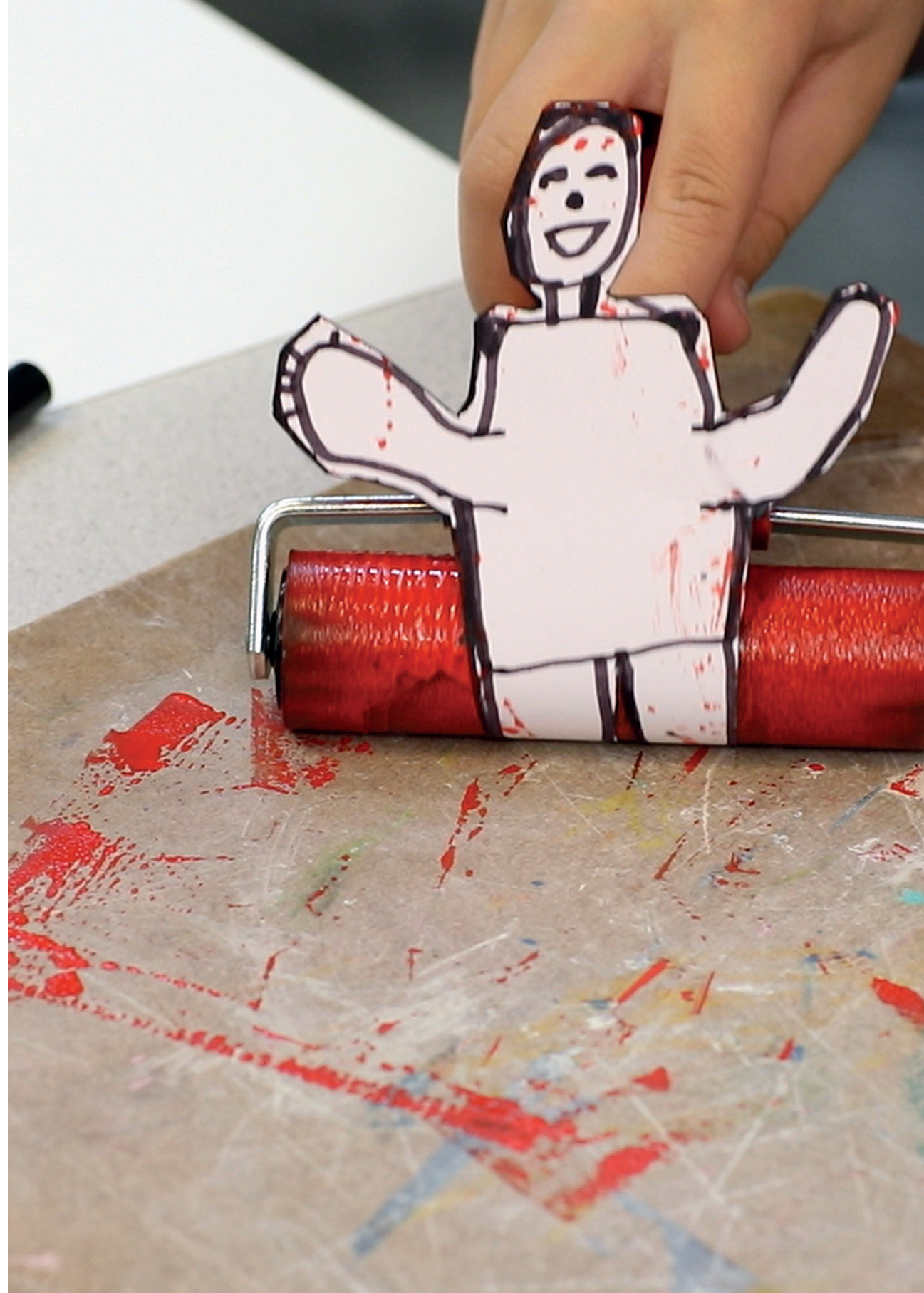
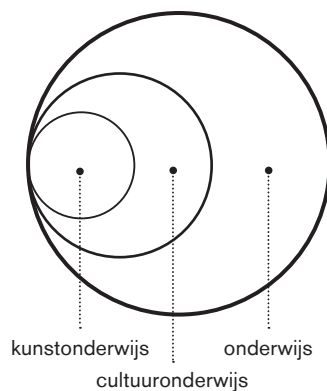
³ Van Heusden (2010)

uitgangspunt worden genomen.⁴ De twee andere dimensies van goed onderwijs die Biesta onderscheidt, kwalificatie en socialisatie, horen overigens ook bij kunst- en cultuuronderwijs. Denk maar aan het leren van technieken, zoals gutsen (kwalificatie), of het kennismaken met gebruiken en tradities uit je eigen omgeving, zoals Nationale Dodenherdenking (socialisatie).

In deze publicatie beschrijven we aan de hand van concrete voorbeelden hoe onze eigen kunstprojecten bijdragen aan de persoonsvorming van leerlingen. De theorie van *Cultuur in de Spiegel* (die beschrijft hoe we omgaan met het onbekende en onverwachte) en de inzichten van Gert Biesta (over het omgaan met weerstand) spelen hierin een rol. Want de ontmoeting met het onbekende en onverwachte kan weerstand oproepen. Bijvoorbeeld als het linoleum snijden niet goed lukt of bij een voorstelling een wandelende trui het toneel opkomt en leerlingen dat niet direct kunnen plaatsen. Het overwinnen van weerstand, het accepteren van wat vreemd is, hoort bij kunst en bij de ontwikkeling van kinderen. In onze projecten is hierbij een belangrijke taak weggelegd voor de leerkracht. Die slaat een brug tussen wat leerlingen al kennen en iets nieuws.

Met kunstonderwijs leren we kinderen niet hoe de wereld in elkaar zit, maar we helpen ze ontdekken hoe zijzelf en hun eigen wereld eruit zouden kunnen zien. Dit doen we in *Doe|Kunst* door ze *met andere ogen* naar zichzelf en de dingen te laten kijken en in *Kijk|Kunst* door ze *door de ogen van anderen* een nieuwe blik op hun mogelijkheden te gunnen.

De termen kunstonderwijs en cultuuronderwijs worden vaak door elkaar gebruikt. Door cultuuronderwijs leer je jezelf en de wereld beter kennen. Deze wereld bestaat uit verschillende gebieden: onder meer de actualiteit, wereldoriëntatie, wetenschap en kunst. Kunstonderwijs is dus een onderdeel van cultuuronderwijs. Het unieke van kunstonderwijs is dat verbeelding centraal staat.

Wat kunst maken doet

Door kunst te maken leren kinderen met andere ogen naar zichzelf en de dingen kijken. Met het theaterproject *Ties Valies* als concreet voorbeeld nemen we u mee in de keuzes die we maken om een *Doe|Kunst*-project inhoud te geven.

Hoofdstuk 1

Een reis vol fantasie

'Dag fantasieman!' roept een leerling uit groep 3 Sander na, nadat hij bij hen in de klas een theaterles heeft gegeven uit het lesprogramma *Doe|Kunst* van Kunstgebouw. Een uur geleden kwam vakdocent Sander van den Brink de klas binnen met een koffer en een boombox vol geluiden. Hij vertelde dat hij die geheimzinnige koffer van zijn vriend Ties Valies had gekregen. Ties geeft koffers aan mensen en in die koffers zit een reis. Een reis in je fantasie. Ties is de verzonnen vriend van Sander. Dat weten de kinderen in groep 3 ook wel, maar voor heel even doen ze met zijn allen alsof. Ze doen alsof ze een reis maken. Alsof ze door een struik vol doornen kruipen. Alsof ze ijs eten. Alsof ze door de sneeuw lopen, al is het 30 graden buiten. En dat alles zonder praten. Daarna vraagt Sander: Wat zag je? Wat rook je? Wat voelde je? Wat hoorde je? Wat proefde je? Hoe bewoog je om uit het water te komen? Zijn jouw ervaringen anders dan die van klasgenoten? Hoe kan dat? Het einde van de les. Applaus. Een leerling bedankt Sander nog even persoonlijk. Sander neemt het koffertje van Ties weer mee naar huis, gevuld met de fantasiereizen van de leerlingen. Maar hij laat een ander koffertje achter. Ook hierin zit een reis. In de volgende lessen maken de leerlingen deze reis met hun eigen leerkracht. Daarna mogen ze er weer een nieuwe reis in stoppen om aan Ties terug te geven.

Wat doen de leerlingen in deze lessen?

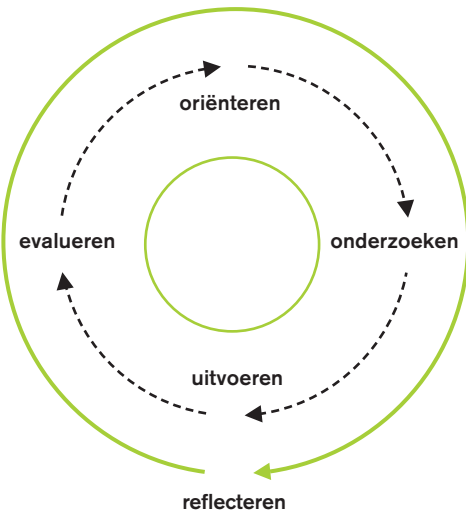
Bij het ontwikkelen van een project als *Ties Valies* maken we een aantal keuzes. We zoeken naar verschillende invalshoeken waardoor leerlingen geïnspireerd raken om te experimenteren en zich uit te drukken. De invalshoeken zijn het onderwerp (reizen), de vaardigheden (verbeelden en creëren) en het medium (drama).⁵

De gastles wordt stap voor stap opgebouwd. De leerlingen doorlopen de vier fasen van het creatief proces: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren.⁶ Ze worden nieuwsgierig door het bekijken van een filmpje over Ties Valies die fantasiereizen spaart in zijn winkel. Met het filmpje wordt hun voorkennis over reizen geactiveerd, zodat ze zich in het onderwerp kunnen herkennen, geïnspireerd raken en het grotere plaatje zien (*oriënteren*). De leerlingen krijgen van Ties Valies een fantasiereis die ze zelf gaan vormgeven. Hiervoor experimenteren ze met bewegingsvormen. De vakdocent geeft tijdens de gastles tips over houding, beweging en tempo. Hij moedigt hen aan om verschillende mogelijkheden uit te proberen. Ze komen hierdoor steeds op nieuwe ideeën (*onderzoeken*). ►

Met die nieuwe ideeën maken de leerlingen een eigen fantasiereis. Ze gebruiken wat ze onderzocht en ontdekt hebben en presenteren hun reis aan elkaar. Door herhaling en aanwijzingen van de vakdocent worden de bewegingen verfijnder. Het effect is theateraler en andere leerlingen kunnen er meer in zien (*uitvoeren*). In de nabespreking bespreken de leerlingen de verschillende opdrachten (*evalueren*). Waar was het fijn of spannend? Waarom? Waaraan zag je dat?

Tijdens de gastles wordt bij de leerlingen als het ware de motor aangezwengeld: dit is een leuk project, hier willen we mee verder! De vakdocent helpt zowel de leerkracht als de leerlingen op weg. Door goed te kijken naar de vakdocent, aantrekkelijk lesmateriaal en duidelijke behapbare opdrachten voelt de leerkracht zich gesterkt om met het project verder te gaan. Het onderwerp reizen is gekozen omdat het dicht bij de belevings-

Figuur 2: Het creatieve proces (SLO)

wereld van de leerlingen ligt. In de koffer die de vakdocent achterlaat, zitten twee lapjes imitatiebont, een doosje lucifers en een zakje zout. Hieraan voelen, ruiken en proeven roept herinneringen op. Net als luisteren naar de cd met geluiden van de dierentuin, de zee en een kampvuur. Vanuit eigen herinneringen aan reizen of vakanties wordt de fantasie aangewakkerd. Het project roept vragen op. Bijvoorbeeld: Wat vind ik de fijnste plek om naartoe te gaan? Hoe kunnen we samen een modderslootje oversteken? Hoe speel ik dat ik een berg beklim? Om antwoorden te vinden moeten de leerlingen dingen gaan uitproberen. Experimenteren met de lesstof en materialen leert kinderen omgaan met weerstand. Dit leidt tot nieuwe ideeën en oplossingen.⁷ Wat lukt niet? Hoe kan het dan wel? Uiteindelijk verbinden de leerlingen alle elementen met elkaar tot een zelfverzonnen gezamenlijke reis die ze spelen en daarna opschrijven en in de koffer voor Ties stoppen. Een reis die ze van tevoren niet hadden kunnen bedenken.

Vanuit welke visie wordt gewerkt?

Kunst maken is met behulp van verbeelding je eigen ervaringen vormgeven in een bepaald medium (bijvoorbeeld zingen, schrijven, filmen, tekenen, boetsen). Je ervaringen bestaan uit herinneringen over jezelf in relatie tot de wereld waarin je leeft. Dat noemen we de geheugenbibliotheek.⁸ Mensen hebben een natuurlijke behoefte om hun ervaringen uit te drukken. Bij *Doe|Kunst* kiezen we onderwerpen die genoeg ruimte geven om dit te doen. Het eindresultaat staat nooit vast. Een geschikt onderwerp activeert herinneringen, geeft houvast en brengt leerlingen op ideeën. Door uit hun geheugenbibliotheek te putten en hun herinneringen op een nieuwe

⁷ Biesta (2012)

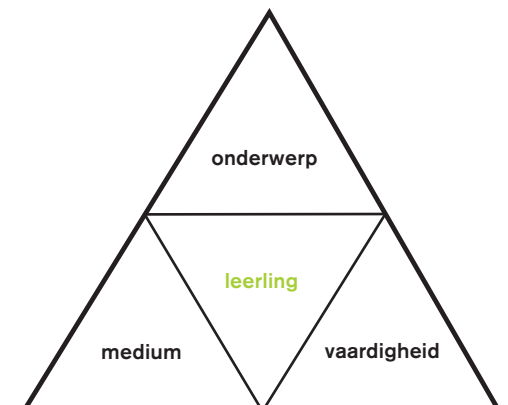
⁸ Van Heusden (2016)

Figuur 3: De geheugenbibliotheek

manier te combineren maken ze iets nieuws. Bij het vormgeven van je eigen ervaringen met behulp van je verbeelding daag je jezelf uit en moet je je eigen vaardigheden volop benutten. Dat kan een geluksgevoel geven (flow)⁹, en nieuwe energie opleveren.

Kunstgebouw besteedt veel aandacht aan het vinden van een goede balans tussen techniek (beheersing van een medium), verbeelding en het onderwerp. De techniek moet niet overheersen. Het onderwerp moet niet te veel vastleggen. Er is ruimte nodig voor de eigen verbeelding. ►

Figuur 4: De inhoud van cultuuronderwijs bestaat uit een onderwerp, een medium en een vaardigheid (Cultuur in de Spiegel)

⁹ Csikszentmihalyi (2008)

Dit kunnen we het beste illustreren aan de hand van de keuzes die we bewust niet gemaakt hebben bij het project *Ties Valies*. Binnen het medium drama hebben we er niet voor gekozen om de leerlingen zelf een scène te laten bedenken. Kinderen uit groep 3 en 4 zouden blijven steken in de techniek ('dan sta jij hier en sta ik daar') en niet toe-komen aan het gebruiken van hun verbeelding. Binnen het onderwerp reizen hebben we niet gekozen voor plekken die te ver van hun belevingswereld liggen. De maan zou nog kunnen, gezien de fascinatie van kinderen voor planeten, maar een gletsjerwand in Patagonië staat te ver van ze af om gebaseerd op herin-neringen zich eigen te maken. De opdrachten mogen ook weer niet te bekende kost zijn. De lesstof moet leiden tot iets nieuws, en is tot op zekere hoogte onbekend voor leerlingen. Binnen de vaardigheid verbeel-den hebben we er niet voor gekozen om de leerlingen kant en klare dialogen aan te reiken. We gebruiken voorwerpen, zoals de lapjes imitatiebont en een doosje lucifers, omdat vooral concrete tastbare materialen kinderen in de leeftijd van 5-6-7 jaar in staat stellen iets te creëren.¹⁰

*De reis begint op school. In het speellokaal. Je ligt lekker op de grond. Wat heb je alle-maal gedaan vandaag? Rust maar even uit en doe je ogen dicht. Ruik je de geur van het speellokaal? Hoe ruikt het daar? Plotseling ruik je ook iets anders! De geur van hout en bladeren. Je ligt in het bos. Hoge bomen torenen boven je uit. Hoor je de bladeren ruisen in het windje? De takken bewegen licht heen en weer in de wind. Snuif de frisse lucht maar lekker op. En voel je het mos waar je op ligt? Doe je ogen maar open en kom overeind. Overal zie je gevallen bladeren liggen. Rode, bruine en mooie gele ... Gooi ze maar eens in de lucht zodat ze naar beneden dwarrelen. De bladeren vliegen je om de oren! En ze knisperen onder je voeten als je loopt. Probeer maar ...*¹¹

11

Hoe begeleid je leerlingen in hun creatieve proces?

In een goede kunstles doorlopen leerlingen alle stappen van het creatieve proces: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. In deze korte film laten we zien wat procesgericht werken met leerlingen doet en hoe je als leerkracht je leerlingen tijdens een creatief proces kunt begeleiden: *Wat kunst maken doet* (2017).

www.kunstgebouw.nl/watkunstmakendoet

Hoe kijken naar kunst werkt

Kijken naar kunst leert kinderen door de ogen van anderen te kijken en gunt hen een nieuwe blik op hun eigen mogelijkheden. Met de voorstelling *Hotel Perdu* als concreet voorbeeld nemen we u mee in de keuzes die we maken om een *Kijk|Kunst*-project inhoud te geven.

Hoofdstuk 2

Wandelende trui in het theater

'Goedemorgen, u komt voor een kamer?', vraagt de receptionist van Hotel Perdu aan de trui die binnenwandelt. Zachtjes strijkt hij over de mouw. 'Kriebeltrui' concludeert hij, geeft de trui een sleutel en wijst hem de lift. 'Fijn verblijf!' De klapdeuren van het hotel zwiepen weer open. Een ruisende radio komt binnen zwalken.

Deze scène komt voor in de voorstelling *Hotel Perdu* van Het Houten Huis. Het hotel is een troostrijke plek voor iedereen die zich verloren voelt. Een kriebeltrui die niet meer gedragen wordt, een radio die stoort en een angstige soldaat die onder het tapijt kruipt. De voorstelling maakte deel uit van het programma *Kijk|Kunst* en werd bekeken door leerlingen van groep 7 en 8.

Waar gaat het over?

Eerlijk is eerlijk. We hebben lang nagedacht of we *Hotel Perdu* in ons programma moesten opnemen. De voorstelling is prachtig maar voor leerlingen zijn de artistieke bedoelingen van de makers niet altijd te herkennen. Ze veronderstelt veel kijkervaring. Er zit bijvoorbeeld een scène in van een oma die haar geheugen kwijt is. Terwijl de receptionist in een bovenkamertje muziek maakt, gaat de koffer van de oma open. Er stapt een meisje uit – haar jongere ik? – dat gaat dansen. Langzaam begint oma mee te dansen. De beweging lijkt herinneringen terug te brengen. Mooi, maar valt de leerlingen dit op? Samen met de leerkrachten uit onze adviescommissie besloten we om de voorstelling toch te programmeren. Door de leerlingen goed op de voorstelling voor te bereiden en hen in de lessen daarna op verschillende manieren aan te spreken, slagen we erin een eventuele 'verbeeldingskloof' te overbruggen.

13

Kijk|Kunst is een selectie van voorstellingen en beeldende kunst uit het landelijke aanbod. We zoeken naar voorstellingen die de verbeelding bij leerlingen stimuleren. Daarbij is het van belang dat het onderwerp voor hen interessant en leerzaam is. Onze beginvraag bij het selecteren van voorstellingen en bij het ontwikkelen van de lessen is altijd: Waar gaat het over? In de lessen geven we de leerkracht en de leerlingen dan houvast door één invalshoek te kiezen. Bij *Hotel Perdu* kozen we voor de invalshoek 'waarde(loos)' en hebben de lessen gebaseerd op de vragen: Wat is waardevol? Wat is waardeloos?

De keuze van de invalshoek moet aansluiten bij de leerlingen. Daarbij gaan we uit van vier basisvaardigheden: waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren. Het accent verschilt per leeftijd.¹²

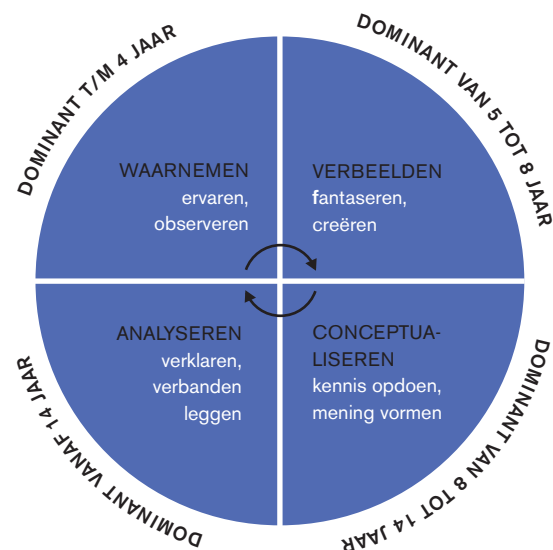
Vanuit deze visie komt het regelmatig voor dat wij een voorstelling voor een andere leeftijdsgroep geschikt vinden dan de makers. *Hotel Perdu* is bijvoorbeeld voor kinderen vanaf 6 jaar gemaakt. Wij vinden de voorstelling meer geschikt voor leerlingen in groep 7 en 8 (10-12 jaar). Op deze leeftijd wordt het conceptuele denken dominanter. Dit houdt ►

in dat kinderen de verschillende dingen die ze waarnemen vlot en snel onder bepaalde noemers kunnen brengen.¹³ Je ziet meer in een voorstelling als *Hotel Perdu* wanneer je niet alleen kunt ervaren (waarnemen) en inleven (verbeelden), maar ook kunt interpreteren en classificeren (conceptualiseren). Wij denken dat kinderen in groep 7 en 8 zich goed iets voor kunnen stellen bij het begrip 'waarde' en zich bewust zijn van de emotionele waarde die spullen en mensen kunnen hebben voor henzelf en anderen.

Meer zien

De lessen voor en na de voorstelling helpen leerlingen om meer te zien (en horen). In de voorbereidende les van *Hotel Perdu* wordt

de leerlingen verteld dat ze naar een voorstelling gaan over een hotel waar gasten komen die zich verloren voelen. Ze luisteren met hun ogen dicht naar de trailer van de voorstelling en bespreken wat ze 'zien'. Op deze wijze brengen we hun aandacht bij de bijzondere muziek van deze voorstelling en zetten we hun fantasie in werking. Vervolgens bekijken ze het filmpje en gaan na welke beelden wel en niet kloppen met wat ze dachten te horen. Tot slot denken ze na over vragen rond het thema waarde(loos). Zoals: Krijgt een ding meer of minder waarde als je het verliest? In de volgende les wordt op de voorstelling teruggekeken. Iedere leerling heeft iets anders gezien. Dat is het leuke van kunst: zoveel kijkers, zoveel betekenissen. Als leerkracht ►

Figuur 5: Deze vier basisvaardigheden zijn essentieel in de wijze waarop wij vorm en betekenis geven aan de werkelijkheid (Cultuur in de Spiegel)

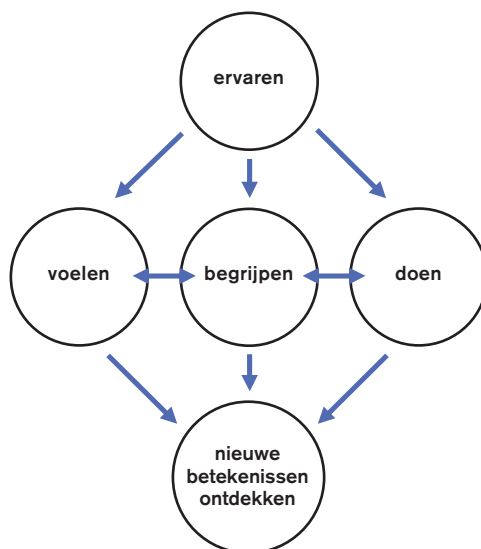
help je de leerlingen in het ontdekken van deze meerduidigheid. Zoals bij de 'twijfelende man' die, na lang wikken en wegen, incheckt bij Hotel Perdu en per ongeluk op de duikplank terechtkomt. Wat zou dat nog meer kunnen betekenen? Dat hij eindelijk eens een sprong in het diepe moet wagen? Of neem de uitgeputte bokser. Wat doet hij in het hotel? Zou hij de wedstrijd verloren hebben? En waarom begint hij elke keer te stompen wanneer de bel van de receptie gaat? Een leerling die veel van sport weet, herkent hierin misschien de rondebelt van een bokswedstrijd. De andere leerlingen voegen deze nieuwe associatie toe aan hun geheugenbibliotheek. Zo leren ze van elkaar. Door samen beelden van de voorstelling op te roepen, krijgt de voorstelling meer betekenis.

Vervolgens doen de leerlingen in dit project een theateropdracht waarbij ze zelf ervaren hoe het is om waardevol of waardeloos te zijn. Vijf leerlingen spelen een gast die aanklopt bij het hotel. Ze bedenken zelf wie of wat ze zijn, waarom ze zich verloren voelen en waarom ze een plek in het hotel verdienen. Er zijn helaas maar vier kamers vrij, dus de receptionist (een andere leerling) bepaalt wie het waard is om te blijven logeren. Er wordt afgerond met een gesprek over waarde. Hoe was het om wel of geen kamer te krijgen? Hoe was het om daarover te beslissen? Kan iets dat waardeloos is toch waarde hebben? Wat is waarde eigenlijk? Wie of wat bepaalt dat?

In de genoemde verwerkingsopdrachten is het medium taal dominant. Maar je kunt ook terugkijken op de voorstelling door een voorwerp in de kring te zetten of foto's te laten zien of met bewegingen te werken.¹⁴ Bij *Hotel Perdu* halen de leerlingen bijvoor-

beeld ook herinneringen op over de wijze waarop de personages het hotel binnenkwamen. De zwalkende radio, de rollende prop papier, de tijgerende soldaat. Ze doen hun favoriete bewegingen voor en bedenken welk gevoel hierbij hoort. Vervolgens krijgen ze een opdrachtkaartje waarop bijvoorbeeld staat: 'je bent verdwaald' of 'je loopt op eieren'. De klas moet raden wat ze uitbeelden. Welk gevoel hoort bij de beweging? Waaraan zien ze dat? Wat vonden ze moeilijker, een gevoel herkennen bij een ander of een gevoel uitbeelden?

Dit voorbeeld maakt duidelijk dat er verschillende routes zijn om betekenis te geven aan wat je hebt gezien: emotioneel ervaren (voelen), cognitief ervaren (begrijpen) of zintuiglijk en motorisch ervaren (doen). Bij *Kijk|Kunst* bieden we bewust meerdere routes en media aan en beperken we ons niet tot 'begrijpen' en 'taal'. Daarbij houden we uiteraard ook rekening met de leeftijd van de leerlingen.

Figuur 6: Het proces van betekenis geven (Kunstgebouw)

Open blik

We hebben het tot nu toe gehad over voorstellingen: dans, theater of muziek. Maar hoe zorg je dat kinderen zich kunnen inleven in een beeldend kunstwerk? Bij het kijken naar kunstwerken hanteren we een vaste methode: *Visual Thinking Strategies* (VTS).¹⁵ Deze methode geeft de leerkracht handvaten om een kort en open gesprek te voeren dat tóch gestructureerd is. En het stimuleert leerlingen om zonder oordeel te kijken naar kunstwerken, te luisteren naar elkaar en om voort te bouwen op elkaar. Het gesprek loopt volgens een vast patroon:

Figuur 7: Het verloop van een VTS-gesprek

'Goeiemorgen? Helemaal geen goeiemorgen!' Een prop papier is het hotel binnengerold en ligt huilend op de grond. 'Ze hebben me gewoon in een hoekje gegoooid!' De receptionist gaat naast de prop zitten. 'Ik heb een goed idee'. 'Ja, dat dacht ik ook, dat ik een goed idee had! Maar ze hebben me gewoon verkreukeld!'. 'Je krijgt een kamer in dit hotel.' 'Echt? Met een eigen bureautje?' 'Hier is de sleutel en daar is de lift.' 'Een lift? Ik ben nog nooit in een lift geweest. Man, wat een goeie ideeën heb jij!'. 'Fijn verblijf, geniet ervan!' De receptionist noteert in zijn gastenboek 'weggegooid idee'. Hij zet een stempel. 'Ingecheckt.'

Wat gebeurt er in onze hersenen?

We namen professor Erik Scherder (hoogleraar Klinische neuropsychologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam) mee naar de voorstelling *Hotel Perdu*. In de korte film *Hoe kijken naar kunst werkt* (2016) legt hij uit hoeveel er gebeurt in onze hersenen als we naar kunst kijken en hoe belangrijk dat voor de ontwikkeling van kinderen is.

www.kunstgebouw.nl/hoekijkennaarkunstwerkt

Hoe past cultuur- onderwijs in het curriculum?

***Doe|Kunst* en *Kijk|Kunst* hangen op verschillende manieren samen met andere vakken en leergebieden. Naast een thematische samenhang zijn er meer mogelijkheden om vakoverstijgend te werken, zonder de unieke eigenschappen van cultuuronderwijs te verliezen.**

Hoofdstuk 3

De verbinding tussen cultuuronderwijs en de rest van het curriculum kun je leggen door twee vragen te beantwoorden: *Waar sluit dit cultuurproject bij aan?* en *Hoe pas ik het in?* We laten dit zien aan de hand van twee voorbeelden uit de praktijk. Dit zijn voorbeelden van kunstonderwijs, maar deze kunnen ook vertaald worden naar bijvoorbeeld erfgoedonderwijs, een ander onderdeel van cultuuronderwijs.

Voorbeeld 1: Tetris

De *Kijk|Kunst*-voorstelling *Tetris* van De Dansers voor groep 7 en 8 is geïnspireerd op het computerspelletje Tetris. De dansers zoeken mogelijkheden in de ruimte om letterlijk op elkaar aan te sluiten. Een leerkracht merkte dat deze voorstelling voor haar leerlingen vooral gaat over je eigen ruimte en die van de ander. Hoe dichtbij mag iemand komen? Waar ligt je fysieke grens? Ze besloot de voorstelling en de bijbehorende lessen te koppelen aan sociaal-emotionele ontwikkeling. Met de kunstlessen rond de voorstelling *Tetris* verdiepte ze daarmee dit ontwikkeldoel uit het bestaande curriculum. Door de dansopdrachten tijdens de gymles uit te voeren, verving ze bovendien een les uit het gewone curriculum.

Dit voorbeeld laat zien dat je op verschillende manieren kunstlessen kunt inpassen, en laten aansluiten bij wat er gebeurt op school. Je kunt aansluiten bij een onderwerp (bijvoorbeeld dieren of de Middeleeuwen), maar ook bij een medium (zingen, boetseren, dans) of een ontwikkeldoel (samenwerken, persoonsvorming, sociaal-emotionele ontwikkeling). Je kunt de kunstlessen inpassen door iets uit het curriculum te vervangen, te verdiepen of verbreden. Om de mogelijkheden inzichtelijk te maken biedt Kunstgebouw een handig hulpmiddel: de *Cultuur|Connector*. We hebben hem ingevuld voor het project *Tetris*. ▶

WAAR SLUIT IK BIJ AAN?			
	Onderwerp (thema) Bijvoorbeeld: dieren, de seizoenen, Middeleeuwen, duurzaamheid, WOII.	Medium (techniek, materiaal, vak) Bijvoorbeeld: zingen, boetsen, mondelinge taalvaardigheid, dans.	Ontwikkeldoelen (leergebieden) Bijvoorbeeld: persoonsvorming, sociaal-emotionele ontwikkeling, samenwerken.
HOE PAS IK HET IN?	Vervangen De kunstles vervangt een les uit het curriculum.	X	
	Verdiepen De stof zit al in het curriculum. De kunstles gaat er dieper op in.		X
	Verbreden De stof zit nog niet in het curriculum. De kunstles voegt leerstof toe.		

Figuur 8: Cultuur|Connector (Kunstgebouw)

Voorbeeld 2: Fotoliegen

Tijdens het Doe|Kunst-project *Fotoliegen* voor groep 7 en 8 onderzoeken leerlingen hoeveel keuzes je maakt bij het fotograferen. Hoe iedere foto eigenlijk altijd een beetje ‘liegt’ – het één weglaat en het ander benadrukt. Door zelf te fotograferen leren ze hoe je door keuzes te maken, in bijvoorbeeld standpunt of uitsnede, elke foto beïnvloedt. Naast de ontwikkeling van creativiteit is dit project een waardevolle verbreding van het ‘omgaan met sociale media’.

De *Cultuur|Connector* maakt duidelijk dat je bij het aansluiten en inpassen van kunstlessen meer kanten op kunt dan je wellicht denkt. De *Cultuur|Connector* kan handig zijn om het gesprek over kunst in het onderwijs te openen tussen de kunstaanbieder en de leerkracht. Het maakt de mogelijkheden zichtbaar om op verschillende manieren aan te kunnen sluiten bij alle aspecten van het onderwijs zonder de specifieke, unieke eigenschappen van kunst te verliezen. Zo krijgt cultuuronderwijs een logische plek binnen de school.

Conclusie

Kunstgebouw wil met kunstonderwijs bijdragen aan goed onderwijs. In de praktijk van het basisonderwijs ligt de nadruk op kwalificatie en socialisatie, terwijl scholen wel het belang zien van de derde component van goed onderwijs: persoonsvorming. Cultuuronderwijs is bij uitstek geschikt om aan die persoonsvorming te werken.

Het unieke van kunstonderwijs, een onderdeel van cultuuronderwijs, is dat hierbij *verbeelding* centraal staat. Met kunstonderwijs leren we kinderen niet hoe de wereld in elkaar zit, maar we helpen ze ontdekken hoe zijzelf en hun eigen wereld eruit zouden kunnen zien. Verbeelding biedt mogelijkheden om vanuit allerlei perspectieven naar jezelf en de wereld te kijken.

Er is veel voor te zeggen om receptieve kunsteducatie (*Kijk|Kunst*) en productieve kunsteducatie (*Doe|Kunst*) te combineren. Dat doen we ook met *Kijk|Kunst* en *Doe|Kunst*. Bij het kijken naar een voorstelling of kunstwerk kan een leerling geïnspireerd raken door met de ogen van een ander de wereld en zichzelf te zien. Wanneer een leerling zelf kunst maakt, is het andere perspectief niet zo dwingend aanwezig; de nadruk ligt op bewustwording van jezelf. De leerling ontwikkelt expressievaardigheden en geeft uitdrukking aan wat hem beweegt. Kunst maken en kunst meemaken liggen volgens ons daarom in het verlengde van elkaar.

Zowel bij het kijken naar kunst als het maken van kunst draait het om wisselwerking: tussen de voorstelling en de leerling, tussen de gast-

docent en de leerling, tussen de leerinhoud en de leerling. Voor een optimale wisselwerking is de leerkracht cruciaal. In onze projecten reiken wij de leerkracht diverse mogelijkheden aan om een brug te slaan. Tussen wat de leerlingen al weten en wat nieuw voor hen is. Tussen wat de leerlingen al kunnen en waar ze weerstand voor moeten overwinnen. Tussen de kunstles en de rest van de vakken en leergebieden. Door in de lessen niet alleen te praten over kunst maar ook te voelen en te doen, zorgt de leerkracht dat de leerlingen meer gaan zien. Door de fasen van het creatieve proces te doorlopen zorgt de leerkracht dat de leerlingen meer gaan ontdekken.

Met deze publicatie hebben we laten zien hoe *Doe|Kunst* en *Kijk|Kunst* kunnen bijdragen aan de persoonsvorming van leerlingen. We hebben u onze blik geleend en zijn benieuwd hoe dit uw kijk op de mogelijkheden van kunst in het basisonderwijs heeft beïnvloed. Uw opmerkingen en vragen kunt u mailen aan opreis@kunstgebouw.nl.

Kunst biedt een unieke mogelijkheid voor onderwijs dat niet smal wil scholen, maar breed wil vormen. (Gert Biesta)¹⁵

¹⁵ Uitspraak Gert Biesta tijdens lezing in Rotterdam op 28 maart 2017

Bronnen

Biesta, G.J.J. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie*. Den Haag: Boom/Lemma.

Biesta, G.J.J. (2012). *Giving Teaching Back to Education: Responding to the Disappearance of the Teacher*. *Phenomenology & Practice*. Volume 6, No. 2, pp. 35-49.

Biesta, G.J.J. (2017). *Door kunst onderwezen willen worden*. Arnhem: ArtEZ Press.

Csikszentmihalyi, M. (2008). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. HarperCollins Publishers Inc.: New York.

Stichting Leerplan Ontwikkeling Nederland (SLO). Het creatieve proces. Geraadpleegd van: <http://kunstzinnigeorientatie.slo.nl/leerlijnen/het-creatieve-proces>

Van Dorsten, T. (2015). *Mirrors in the making. Culture, education, and the development of Metacognition in early and middle childhood (4-10)*. Rijksuniversiteit Groningen.

Van Heusden, B. (2010). *Cultuur in de Spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Rijksuniversiteit Groningen.

Van Heusden, B. (2012). *Wat leren wij van cultuuronderwijs?* Uitgave van KCR, Rotterdam.

Van Heusden, B., Rass, A., Tans, J. (2016). *Cultuur², basis voor cultuuronderwijs*. Koninklijke Van Gorcum BV: Assen.

Vermeersch, L., Vandenbroucke, A., De Backer, F., Lombaerts, K., Elias, W., Groenez, S. (2016). *Culturele basisvaardigheden. Een ontwikkelingslijn op basis van de cultuurtheorie 'Cultuur in de Spiegel'*. HIVA-KU Leuven. In opdracht van CANON Cultuurcel.

Yenawine, P. (2013). *Visual Thinking Strategies. Using art to deepen learning across school disciplines*. Harvard Education Press.

Colofon

Uitgave

Kunstgebouw
Broekmolenweg 20
2289 BE Rijswijk
www.kunstgebouw.nl

Auteur

Annemarie Hogervorst

Samenstellers inhoud

Margriet Gersie, Annemarie Hogervorst, Edith Janssen,
Jantine van der Meijden, Karola Pezaro en Hilde van Tol

Met dank aan

Eelco van Es, Rijksuniversiteit Groningen, voor zijn kritisch meelezend oog en theaterdocent Sander van den Brink voor zijn mooie observatie van *Ties Valies* in de klas.
Het lesmateriaal bij *Hotel Perdu* is door Kunstgebouw ontwikkeld in samenwerking met Yvonne van der Haven.
De illustraties op pagina 9 zijn gemaakt door Omelapics/ Freepik.

Vormgeving

Evelien Doornebal

Drukwerk

Puntgaaf drukwerk

© Kunstgebouw januari 2018

Kunstgebouw maakt zichtbaar wat er is en stimuleert wat er kan zijn op het gebied van cultuuronderwijs in Zuid-Holland. Vanuit de *Kunstgebouw|Academie* helpen we basisscholen, gemeenten en cultuuraanbieders om hun professionaliteit te vergroten. Met *Kijk|Kunst* en *Doe|Kunst* bieden we basisscholen twee complete en samenhangende kunstprogramma's.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door de provincie Zuid-Holland.

